

Informe sobre la llengua catalana a la Ribagorça

RAMON SISTAC¹

Professor de la Universitat de Lleida
Membre de l'Institut d'Estudis Catalans

LES FRONTERES LINGÜÍSTIQUES I LES TRANSICIONS

Segons una enciclopèdia molt difosa, frontera és la *línia que separa dos territoris fronterers*. Caldrà que passem per alt que en la definició de frontera aparega *fronter*, i també que, efectivament, es tracta d'una línia, però d'una línia imaginària (confusió típica del concepte de mapa amb el de territori). Posats, però, en el pla que ens interessa, el text continua definint què és una frontera lingüística:

Límit que separa dos dominis lingüístics. La frontera entre llengües sol comprendre isoglosses superposades o molt acostades (per exemple, la que separa el català i l'occità); sovint, però, hi ha zones de transició (com la del Capcir). Les fronteres entre dialectes presenten més interferències (per exemple, entre valencià i català nord-occidental). Les fronteres neixen com a conseqüència de factors naturals (accidents geogràfics, rius, boscos, maresmes) o històrics (polítics, administratius, eclesiàstics).

141

Una possible glossa d'esta definició ens plantejaria alguns dubtes:

- Límit que separa dos dominis lingüístics. Potser no hi pot haver fronteres entre dialectes? (L'enunciat és incoherent amb els exemples).
- Sol abastar isoglosses superposades o molt acostades. És que en cas contrari no es tracta d'una frontera lingüística.
- Sovint, però, hi ha zones de transició. Cal diferenciar les fronteres de les transicions, ja que són conceptes oposats.
- Les fronteres neixen com a conseqüència de factors naturals (accidents geogràfics, rius, boscos, maresmes). Açò implicaria que els accidents geogràfics són posteriors a la distribució primera de les llengües.

1. Amb agraïment a Glòria Francino i Carme Vallés, pels seus comentaris i col·laboració.

El segon bloc de factors a què fa referència el text, els històrics, és molt més determinant, i les explicacions hauríem de buscar-les, doncs, en el camp de la sociolingüística històrica. De fet, hi ha un error important de plantejament.

El concepte frontera s'interpreta només com un fet de nivell diatòpic, o espacial (geogràfic), tot i que la llengua, entesa en la seua totalitat, contempla altres possibilitats que ens situarien en el pla de la seua multidimensionalitat. Òbviament, resulta extraordinàriament difícil marcar fronteres lingüístiques en el pla diacrònic. En propietat, en el temps, no hi ha més frontera que la substitució lingüística (el canvi d'una llengua per una altra; per exemple la llatinització, o la hispanització d'Amèrica llatina). El que sí que hi ha són transicions més o menys ràpides, com el canvi del llatí en les llengües romàniques o, últimament, els canvis inherents al procés d'aculturació del camp a la regió pirinenca i prepirinenca, a partir de la mecanització agrícola dels anys seixanta i de la urbanització de la societat rural.

En l'eix diastràtic (és a dir, de la variació social i funcional), poden ser un bon exemple de frontera les situacions de bilingüisme social (distribució de llengües segons el grup social) i de diglòssia (ús entre els parlants d'una varietat elevada per oposició a una altra considerada vulgar o col·loquial, segons la situació comunicativa). La diferenciació tòpica de dues llengües, dues funcions, és un cas paradigmàtic de frontera diastràtica, tant si la distribució funcional es produeix per àmbits d'ús (baix alemany – alemany estàndard, cantonès – xinès mandarí) com si ho és per classes socials (francès – rus en l'època tsarista, castes socials a l'Índia).

En el pla diatòpic, encara podem aplicar la dicotomia frontera/transició, però sense una representació espacial definida –i amb grans dificultats metodològiques–, els conceptes de *sabir* o *lingua franca*, *pidgin*, *crioll* (o *créole*) i *patuès*. Totes aquestes variants del concepte *idioma* són fruit d'un procés d'*hibridació*, i per això es distingeixen del que pròpiament és una *parla híbrida* en el sentit dialectològic del terme (o siga, una *parla de transició*) justament pel fet de no tenir accés a aqueixa representació espacial.

Efectivament, els *parlars híbrids* són fruit d'una situació de bipolaritat i equidistància, sense que s'haja produït cap procés de substitució lingüística. Són, en conseqüència, i a pesar de la creença popular que els considera fruit

d'una mescla d'idiomes indiscriminada i arbitrària, aliens als processos generalitzats d'interferència que provoquen el *sabir* o el *pidgin*. Per la seua tipologia de distribució espacial són més fàcilment analitzables com a transicions lingüístiques, encara que no necessàriament han de portar associada aqueixa condició i poden tenir, a més, una extensió i homogeneïtat important.

Ben al contrari que el *patuès*, terme, cal reconèixer, difícilment exportable per les seues connotacions pejoratives. El *patuès*, en definitiva, i si volíem incloure un terme així en la descripció lingüística, no és ni més menys que una llengua sotmesa a sengles processos generalitzats d'*interferència i interposició* per part d'una llengua dominant, pas previ a la seua substitució definitiva. Facilita extraordinàriament el procés de *patoisització (hibridació?)* la proximitat estructural de la llengua *expansiva* amb la llengua *recessiva*, i es reconeix fàcilment per la pèrdua del gentilici d'aquesta (per exemple, *bable, xapurriau, fabla, xurro, mañero, patuès...* en època medieval vulgar, romanç...), prova clara que la situació amaga un procés de despersonalització de la col·lectivitat. El cas diametralment oposat és el del *pidgin*, en el qual el procés d'interferència es projecta sobre la llengua expansiva. La necessitat de comunicació fa que aquesta mantinga només les seues estructures més rudimentàries. El *crioll (créole < crioll)* no és, en definitiva, ni més menys que un *pidgin* convertit en llengua nativa d'una comunitat, amb la qual cosa passa a cobrir totes les necessitats comunicatives, sense perjudici de la *diglòssia (créole i papiamentó antillans, afrikaans, yiddish...)*.

Finalment, arribem al que són pròpiament les fronteres diatòpiques o geolingüístiques en sentit estricte. Cal comentar, d'entrada, l'enorme distorsió que hi ha, com a mínim en aquest racó del món, entre la cartografia política i la cartografia lingüística, conseqüència evident del fet que una distribució lingüística determinada només pot ser modificada ràpidament per una actuació política decidida i contundent (*neteja ètnica, genocidi...*). En altres circumstàncies, ens trobem davant de processos cronològicament llargs (*substitució lingüística, hibridació...*), mentre que la distribució de les entitats administratives és extremadament conjuntural i canviant (tal com demostra, per exemple, la història recent d'Europa), sense que estiga subjecta a cap classe d'interès innat a l'espècie, com podria ser la necessitat de comunicació, sinó que més prompte obeeix a correlacions de poder no necessàriament

definibles des del punt de vista cultural o etnolingüístic (feudalisme, colonialisme, capitalisme...).

Com ja havíem apuntat, els límits en geolingüística responen a dos conceptes bàsics: la *frontera* i la *transició*. Esquemàticament, podem dir que la diferència entre els dos termes vindrà donada per la distribució de les isoglosses. *Isoglossa* és la línia imaginària que separa la presència o absència d'una característica lingüística concreta. Una *frontera* serà, doncs, un conjunt d'isoglosses coincidents. Al contrari, la *transició* serà un territori, més o menys extens, on es produeix una concentració d'isoglosses no coincident. En aquest cas es tracta d'una *distribució en forma de feix*. Si es pot definir una àrea d'aquest tipus compresa entre isoglosses extremes, segons Joan Coromines es denomina *zona grisa*. Un extens territori sense transicions notables, o suaus, i sense fronteres internes, però amb fronteres o transicions marcades exteriors constituïria un *domini*, mentre que el conjunt de dominis enllaçats per transicions i aïllats per fronteres exteriors forma un *continuum*.

L'existència de *continua* i de transicions està directament relacionada amb l'evolució natural —generalment polaritzada— de les varietats dialectals (cfr. l'occità), mentre que la idea de *frontera* representa necessàriament, des del punt de vista diacrònic, la consumació, en un moment donat, d'un procés de *substitució lingüística* (o de migracions generalitzades, o neteja ètnica, o genocidi... cfr. la distribució dels dominis lingüístics a la Península Ibèrica). En aquest sentit, serà molt diferent el comportament dels dialectes *constitutius* d'un idioma dels *consecutius* (es pot comparar el català de la Ribagorça amb el de la Llitera).

En última instància, la idea de *continuum* és perfectament coherent amb els postulats que proposen la inexistència de *dialectes* i la presència, en canvi, de *característiques dialectals*.

ALGUNS ANTECEDENTS HISTÒRICS

La primera descripció explícita que coneixem de l'existència de la llengua catalana a l'Aragó és del segle XVI i ens la va fer Cristòfor Despuig en *Los Col·loquis de la Insigne Ciutat de Tortosa*:

(Lúcio a Don Pedro) ...y és que en Aragó tant com afronta lo regne ab Catalunya y València, no parlen aragonès sinó català tots los de la frontera, dos y tres llegües dins lo regne, que dins de Catalunya y València, en aquesta frontera no y à memòria de la llengua aragonesa.

Açò no vol dir que no hi haja precedents anteriors. Així, a la *Crònica de Pere el Cerimoniós* ja tenim esment de la situació fronterera de Fraga:

E com fom en vista de Fraga, mossèn Bernat de Cabrera nos dix: —Senyor, veets aquell loc? E nós li diguem: Oc-. — Doncs, de Catalunya és. E nós, en aquella hora diguem: —¡Oh terra beneïta, poblada de lleialtat!

Cal recordar, no obstant això, que en temps del Cerimoniós, Fraga, a diferència de la Ribagorça, pertanyia encara al Principat de Catalunya. El testimoni no és, doncs, gaire rellevant. També cal que fem esment de la tan coneguda referència que va fer Ramon Muntaner en la seua *Crònica* sobre la filiació lingüística de Múrcia, informe preciós sobre el retrocés històric del valencià en aqueixes terres:

...són vers catalans e parlen de vell catalanesc del món.

El problema del contacte geogràfic entre català i aragonès o castellà, al contrari, el veiem reflectit per primera vegada en els sermons del sant valencià Vicent Ferrer:

Vosaltres, de la Serrania, qui estats en mig de Castella e de Catalunya, e per ço prenets algun vocable castellà e altre català.

El que realment ens interessa ací, no obstant això, són les informacions històriques sobre la llengua a la zona ribagorçana. En aquest sentit, considerem molt important el pròleg a la versió catalana del *Kempis*, traduït el 1621 pel jesuïta Pere Gil:

Alguns per ventura judicaran que en aquest temps no era necessari imprimir-se lo present llibre en esta llengua, puis la castellana, dita ja espanyola, és casi universalment entesa. Però com se veja i toque ab les mans que, exceptades algunes poques ciutats com són Barcelona, Tarragona, Gerona, Tortosa i Lleida, i algunes poques viles, com Perpinyà, Vilafranca del Penedès, Cervera, Tàrrega, Fraga, Montsó i semblants, que estan en camins reals, en les altres demés ciutats, viles i llocs no és ben entesa la llengua castellana de la gent comuna i ningunes dones la usen, ans bé la llengua catalana entra algunes llegües dins del regne d'Aragó i de França, i és parlada casi en tot lo regne de València i en les illes de Mallorca, Menorca, Ivissa i en part de la de Sardenya...

És sorprenent, doncs, que un personatge tan ben documentat inclogués Montsó com a vila on s'entenia l'espanyol i, implícitament, s'hi parlava català. Òbviament, l'autor sempre podia haver confós aquesta última llengua amb alguna variant aragonesa ja de transició, com molt possiblement es devia

parlar a Montsó i a Binèfar en el període previ a la seua castellanització definitiva, segurament tardana.

Molt més tard, Tourtoulon (1890) constata el canvi bruscat que es dona entre Almacelles i Binèfar. Pocs anys més tard i parlant de la vila de Graus (encara avui parcialment d'adscripció lingüística ribagorçanoaragonesa), s'expressava "el Lleó de Graus" Joaquín Costa:

Esta villa (...) perteneció durante algún tiempo a Cataluña, como todo el condado de la Ribagorza; todavía en el siglo XVI, la lengua de aquí era el catalán, y, de aquello ha quedado un dialecto mestizo, mitad aragonés mitad catalán, que ustedes habrán oído a los muchachos que juegan en la calle del Barranco. Mi apellido es catalán por los cuatro costados.

En sentit semblant Saroihandy, que mantenia relació amb Costa i havia estudiat les parles de Graus (1898), Hecho i Ansó (1909), afirmava que el caràcter híbrid de les varietats ribagorçanes era fruit de la catalanització produïda per l'"oficialitat" del català en època baixmedieval i moderna, com pretenia que demostraven els nombrosos documents redactats en aqueixa llengua.

En 1906 va insistir en la progressiva pèrdua, a partir del segle XVII, d'elements catalans de les parles de Graus, Campo, etc., segons el seu parer amb un terç de component català residual en l'actualitat. Teories difícils de defensar avui en dia amb el que coneixem gràcies a les aportacions de la dialectologia i la sociolingüística.

I és que es tracta d'opinions intuïtives i acientífiques. No serà lògicament fins al segle XX quan el tema interessarà els dialectòlegs. Així, Antoni Griera, primer estudiós modern dels límits lingüístics entre aragonès i català, era un ferm partidari de la teoria del retrocés històric del català durant la Guerra dels Segadors, i així ho argumentava en la seua tesi sobre la frontera ribagorçana:

Alguns noms topogràfics de l'entorn de Binèfar no presenten una evolució castellano-aragonesa, tals com "Partides de la Figuera de Malcuc", "Cova", "Casanova", "Casafreda", "Faixes Fortes". Binèfar, abans de la recolonització, posseïa (sic.) el dialecte catalano-aragonès, mentre avui és completament diferent de tots els altres pobles aragonesos veïns. Aquesta frontera tan sobtada data del segle XVII.

I afegia en nota al marge:

El nostre bon amic D. Benet Coll, de Binèfar, posseeix la carta de repoblació de la seva vila. Li regradem l'haver-nos proporcionat els fets per a explicar aquesta frontera.

En efecte: els fets; però no les dades, que és el que ens interessa. Avui encara estem mancats d'un bon estudi de conjunt sobre l'evolució històrica de la població de Binèfar i de les poblacions castellanòfones veïnes. Així no ens sorprèn l'opinió de Joan Coromines quan afirma:

...és totalment infundada (llevat potser el cas d'algun poble escadusser com Binèfar, on altrament tampoc no és segura, i en tot cas tampoc se n'ha donat una demostració satisfactòria) l'opinió vulgar segons la qual havia estat català a l'Edat Mitjana tot el territori a l'Est del Cinca i, pel que fa a les altes valls més enllà i tot. Ben al contrari, la frontera actual sembla haver-se mantingut intacta durant molts segles. Quant al detall dels fets lingüístics, si exceptuem alguns mots esparsos i poc importants, de la zona mixta, que naturalment han sofert castellanització, la proporció actual també ha restat en equilibri des de l'Edat Mitjana, i és al contrari el tipus català el que va fer un progrés important pels volts de l'any 1000, en eliminar el diftong "ie" i les vocals finals "-e" i "-o", que fins aleshores se sentien a tota la zona de l'Isàvena i de l'alta Ribagorçana (almenys des de la línia Sopeira-Cornudella-Llaguarres cap al Nord, incloent-hi la Vall de Boí i, pel que fa a "-e" i "-o", fins i tot el Pallars Sobirà). La idea d'un retrocés català no es basa en altre fonament seriós que l'ús purament literari de la nostra llengua durant l'Edat Mitjana a tot l'Alt Aragó, però ací es tracta d'un fenomen que solament afectava la llengua escrita i no s'estenia a l'ús oral.

Val a dir que coincidim a priori amb les apreciacions de Joan Coromines. Això no obstant, dins d'aquesta aproximació historicista a la zona d'estudi, no ens resistim a incloure, pel seu valor testimonial, unes últimes cites.

La primera (1801), la devem a Gaspar Melchor de Jovellanos i fa referència a Fraga:

¡Dios nos asista! Nueve mujeres asquerosísimas entraban y salían, una madre y ocho hijas: pero tan zafias, tan feas y tan molestas con su guirigay catalán, que recomendaron muy mal el hospedaje.

La segona és una curiosa opinió sobre el parlar de Gavasa (avui municipi de Peralta de Calasanz), publicada en 1896 per Jusèp Condò, conegut erudit i poeta aranès en català i en occità, llavors rector de la parròquia lliterana de Gavasa (que en aquella època pertanyia, com també la Vall d'Aran, a la diòcesi d'Urgell):

Aquet (el parlar de Gavasa) ni és català ni és castellà sinó una barreja d'abdós que a voltes fa riure, però tira més al primer, de manera qu'un castellà diria qu'enrahonen lo català pur, encare que per un fill de Catalunya no és més qu'un enderroch de la nostra aymada llengua.

Lo que més diferencia aquesta parla de la nostra és la pronunciació castellanisada: això sol li fa perdre totes les belleses, si cap n'hi quedava del català.

La tercera, de 1906, pertany a Antoni M. Alcover, el capellà mallorquí conegut com l'"apòstol de la llengua catalana", autor, d'altra banda, d'una obra tan important com el *Diccionari català-valencià-balear*:

Aquests catalans d'Aragó tenen una gran desgràcia: se tenen a manco parlar català, desprecien fonament la llengua pròpia, i se figuren, parlant castellà, tenir... la Seu plena d'ous, i no es volen dir catalans, sinó aragonesos. Pobra gent! És la manera infal·lible de romandre anul·lats i morts com a poble. Negú hi anirà mai a aprendre castellà de la barreja toixarruda i grollera que fan de les dues llengües, no parlant-ne bé cap.

Amb autoritats d'aquesta mena, no és d'estranyar la percepció negativa que sobre la seua modalitat han acumulat els parlants. Afortunadament, avui en dia, des de paràmetres científics, hem abandonat ja les velles concepcions *patuesitzants* sobre els dialectes rurals i els idiomes minoritzats, i coneixem perfectament la gènesi de les fronteres lingüístiques i la diversa tipologia dels dialectes híbrids, especialment els de transició. El segle xx ens ha aportat el naixement de la lingüística com a disciplina equiparable a les altres ciències, tot trencant així la tradicional divisió entre les ciències i les lletres. Les modernes aportacions de la geolingüística, que ha renovat la dialectologia, i la sociolingüística ens permeten eliminar, com a mínim des del punt de vista acadèmic, els prejudicis generats per l'anomenat *autoodi* lingüístic. El ja citat Griera va publicar en 1914 la seua tesi doctoral *La frontera catalano-aragonesa*, mereixedora d'una important recensió de Ramón Menéndez-Pidal. Posteriorment publicaria l'*Atlas lingüístic de Catalunya*, obra que serviria de base a l'estudi estadístic que el 1953 va publicar Manuel Alvar, sobre cent mapes de l'*Atlas*, i que va permetre acabar de demostrar la catalanitat lingüística de les poblacions més importants de l'anomenada Franja d'Aragó (el mateix Alvar continuaria els seus estudis sobre aqueix territori el 1971, a més de la publicació dels materials de l'*Atlas lingüísticoetnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*).

El 1960 es va publicar la important tesi d'Haensch sobre els parlars de la Ribagorça, tot determinant la filiació aragonesa de transició de les parles de l'alt Éssera (*benasquès*), catalana de transició en l'alt Isàvena i plenament catalana en la conca de la Noguera Ribagorçana, tant d'Osca com de Lleida. Els catalans Joaquim Rafel (1981) i Artur Quintana (1987) i el valencià Sanchis Guarnier (1949) han estudiat les parles catalanes del Baix Aragó, durant els anys noranta Josep Galán i Héctor Moret les del Baix Cinca i Ramon Sistac (1993) i Javier Giralt (1998) les de la Llitera. Xavier Terrado ha estudiat la toponímia ribagorçana. Igualment, han aparegut durant la dècada dels noranta els primers estudis sociolingüístics, com el de la Universitat de Saragossa (1995), Espluga i Capdevila (1995) i els diversos treballs d'Héctor Moret, Artur Quintana i Ángel Huguet.

El segle XXI s'obre amb la perspectiva de publicació dels materials de *l'Atles lingüístic del domini català*, dirigit per Joan Veny i Lídia Pons, del qual ja ha vist la llum el primer tom.

Aquest panorama no exhaustiu dels treballs realitzats fins avui ens permet observar com els parlars catalans d'Aragó —i, molt especialment, de la Ribagorça— són, en línies generals, prou coneguts; la qual cosa ens permetrà a partir d'ara emprendre de manera sistemàtica els estudis de micro-dialectologia, aplicats als segments de territori més petits.

EL CATALÀ, L'ESPANYOL, L'ARAGONÈS I L'OCCITÀ

El lèxic del català parlat a l'Aragó no difereix gaire, en les seues característiques més generals, de l'usual en els altres territoris de llengua catalana. Aquesta es caracteritza per tenir com a component principal el llatí col·loquial, per la qual cosa és força propera a les llengües veïnes, especialment a les anomenades centroromàniques o gal·loromàniques, i d'entre aquestes al seu parent més immediat: l'occità. A aquest s'atansa també —i s'allunya de les altres— amb una major freqüència de germanismes (*pota, taca, melsa, galta...*). Pel contrari, es distancia dels idiomes més septentrionals per una notòria presència d'arabismes (*albergínia, rajola, cotó...*), inferior, però, a la dels seus veïns peninsulars (aragonès i castellà). En el seu cabal llatí patrimonial el català s'adscriu clarament al diasistema lèxic del llatí gal·lic, caracteritzat per un major grau d'innovació (*parlar, menjar, llit, res, por...*), tot distanciant-se de l'ibèric, més conservador (*ha-*

blar, comer, cama, nada, miedo...). Diversos autors citen una llista de lèxic comparat que arrenca de l'estudi diasistemàtic de Germà Colón:

LLATÍ	GALLEC-PORT.	CASTELLA	LLATÍ	CATALÀ	OCITÀ	FRANÇÈS
METU	medo	miedo	PAVORE	por	paur	peur
FERVERE	ferver	hervir	BULLIRE	bullir	bulhir	bouillir
ROGARE	rogar	rogar	PRICARE	pregar	pregar	prier
COMEDERE	comer	comer	MANDUCARE	menjar	manjar	manger
FABULARE	falar	hablar	PARABOLARE	parlar	parlar	parler
FOETERE	feder	heder	PUTIRE	pudir	pudir	puer
NATA	nada	nada	RES, REI	re(s)	re(s)	rien
AFLARE	achar	hallar	TROPARE	trobar	trobar	trouver
CAMA	cama	cama	LECTU	llit	lièch, leit	lit
SOBRINU	sobrinho	sobrino	NEPOTE	nebot	nebot	neveu
PRIMU	primo	primo	COSOBRIU	cosí	cosin	cousin
CEREOLA	<i>ameixa</i>	ciruela	PRUNA	pruna	pruna	prune
MANEANA	manhã	mañana	MATUTINU	matí	ma(i)tin	matin
QUAERERE	querer	querer	VOLERE	voler	voler	vouloir
SALIRE	sair	salir	SURTIRE	sortir	sortir	sortir

Tot això, evidentment, és molt relatiu, ja que també es poden trobar exemples en sentit contrari (p. e. **germà**, antic **fraire**; la parella **oncle/tia**, etc.); tanmateix es pot dir que, malgrat la forta tendència castellanitzadora en el lèxic (ja a finals de l'Edat Mitjana), els tipus gal·loromànics continuen dominant. Aquestes diferències s'expliquen, és clar, per diferències dialectals en el propi llatí. La Bètica fou romanitzada principalment per la contribució de les classes urbanes i els terratinents urbanitzats, que es llatinitzaren molt aviat; per això llur llatí havia d'ésser conservador i arcaïtzant, escolar. A la Tarraconense, pel contrari, foren els legionaris veterans que s'hi establiren, així com els marxants i comerciants en contacte constant amb la metròpoli,

que transitaven constantment per la Via Augusta i hi portaren un llatí molt més vulgar, molt sensible a les innovacions i col·loquialismes de Roma. En general, es pot afirmar que el català és una llengua força conservadora de la llatinitat, com a mínim de l'evolució comuna que realitzaren totes les llengües romàniques fins a l'època medieval. Molts dels trets que separen per defecte l'espanyol del català, eren tamateix presents en el castellà de l'Edat Mitjana o en protocastellà.

CATALÀ	CASTELLÀ
Diferències fonètiques	
Té set fonemes vocàlics tot conservant així, en el seu inventari, el vocalisme del llatí vulgar. A part de les diverses realitzacions dialectals de les <i>ee</i> , <i>Ē</i> i <i>Ō</i> donaren respectivament /e/ i /ɔ/ en català preliterari (al marge de les evolucions posterior i de les diverses realitzacions dialectals –rossellonès, matarranyí–).	Té cinc fonemes vocàlics, com a conseqüència directa de l'evolució <i>Ē</i> i <i>Ō</i> a /je/ i /we/ respectivament, ja en època molt antiga. Tanmateix, els parlars andalusos estan alterant aquesta evolució històrica, en obrir la vocal final amb caiguda de -s (marca de plural): ['ombre] – ['ombɾe], ['ombro] – ['ombɾo].
Antiga diftongació de <i>Ē</i> i <i>Ō</i> tòniques provocada per iod i amb resultat actual de vocal tancada: llit (<*lieit), mig, fulla.	No diftongació de <i>Ē</i> i <i>Ō</i> tòniques en presència de iod (a diferència dels parlars lleonesos, aragonesos i occitans): lecho, medio, hoja.
Caiguda de les vocals finals àtones (excepte -A): fam, sac.	Conservació de les vocals finals: hambre, saco.
/χ/ només en interferències castellanes (o angleses, via castellà): [al'mexa]; /θ/ també ([θoo]), encara que es troba molt dialectalment (Peralta, La Codonyera...)	En estàndard peninsular, /χ/, /θ/; encara que el darrer sigui desconegut de gran part de l'espanyol meridional i no es realitzi en tota l'Amèrica Llatina
Conservació amb rendiment fonemàtic en català estàndard de /z/ ([kaza]), /tʃ/ ([dotze]), /ts/ ([po'tse]), /ʒ/ ([pu'ʒaða]), /dʒ/ ([for'madʒe]), /ʃ/ ([kajʃa]). /v/ dialectal (Balears, País Valencià, Alt i Baix Camp)	Absència d'aquests fonemes, tret de realitzacions dialectals (extremeny i Énguera-Navarrés ['kaza], argentí ['maʒo], andalús [ʃo'riso]). Presència de /v/ només com a ultracorrecció per prejudici escolar.
Alta freqüència de consonants en posició final, a causa de la pèrdua de les vocals finals àtones: /m/ fum, /ɲ/ blanc, /k/ groc, /ɲ/ bony, /t/ pot, /k/ clatell, /f/ baf, /p/ tap, /tʃ/ roig. També grups consonàntics: els anteriors més -s plural (fums, blancs, grocs...) i d'altres (bosc, serp, agost, remolc, tard, dorm, fom, porc; amb els seus plurals de tres consonants).	Absència de consonants en posició final (excepte /l/, /n/, /r/ i /s/). Així veiem la dificultat que representa per als castellans la pronunciació de paraules catalanes ("fun", Companis", "Sabadel", "Montserrat"). En conseqüència, absència total de grups consonàntics finals.
Geminacions: poble, setmana, suggerir.	Absència de geminacions (però presència dialectal en andalús: hacerlo [a'sel:ɔ]).
Assimilacions de vocals i consonants i sonoritzacions per fonètica sintàctica: els astres, una altra, sis rals.	Més tensió articulatòria i més resistència a enllaços, assimilacions, sinalefes, etc.

Diferències fonètiques

Caiguda de -C ^{e.i.} -, -TY- davant d'accent: veí, cuina, saó.	Conservació amb resultat /θ/: vecino, cocina, sazón.
Manteniment de G ^{e.i.} - inicial com a /ʒ/: germà, geniva, gener, ginebre, ginesta.	Caiguda absoluta: hermano, encía, enero, enebro, hiniesta.
Conservació de F-: farina, fum.	Caiguda de F- (com en gascó, potser per influència basca): harina, humo (però es conserva en judeoespanyol).
Palatalització de L-: lluna, llum.	L- sense modificar: luna, luz.
Caiguda en singular de -N final romànica: mà, camí.	Conservació: mano, camino.
-CL-, -LY- > /ʎ/ (/j/ en cat. oriental): ull, fulla, palla.	-CL-, -LY- > /χ/: ojo, hoja, paja.
CL-, PL-, FL- conservats (amb fase intermèdia en ribagorçà): clau, ploure, flama.	CL-, PL-, FL- > /ʎ/: llave, llover, llama.
-ND- > /n/: fona, manar, rodó.	-ND- > /nd/: honda, mandar, redondo.
Solució en -/w/ de les consonants o grups finals -TY, -C ^{e.i.} , -D: preu, veu, hereu, peu.	Altres solucions diverses (generalment amb /θ/): precio, voz, heredero, pie.

Diferències morfosintàctiques

Ús generalitzat del possessiu amb article (el meu, el vostre...).	Possessiu sense article (mío, vuestro...).
Infinitius rizotònics de la segona conjugació en -re i -er (caure, témer).	Absència d'infinitius rizotònics (caer, temer).
Conjugació incoativa (parteixo/partesc, parteix/partix, parteixi/partisca).	Absència de verbs incoatius (parto, parte, parta).
Transformació generalitzada de l'aorist mitjançant una perífrasi: mengí → vaig menjar.	Pretèrit perfet: comí.
Pronoms adverbials en, hi.	Desaparició primerenca. Conservació fossilitzada: "hay".

Diferències lèxiques

Lèxic llatí més innovador (parlar, menjar, paella, bullir, etc.).	Lèxic llatí més conservador (hablar, comer, sartén, hervir, etc.).
Nombre superior de germanismes (boig, taca, lleig).	Nombre superior d'arabismes (aceite, almohada, albañil).
Diferències semàntiques: dona, traure, colgar, anar.	Diferències semàntiques: dueña, traer, colgar, andar.

Al marge de les qüestions purament genètiques, diversos segles de comunitat cultural i àdhuc política condicionaren la forta semblança entre català i occità. A més, dins els dialectes occitans, les diferències són tan

grans que costa de creure l'especificitat del català (respecte, p. e., del llenguadocià) si aquesta no es considera per al gascó. En efecte, català i llenguadocià (occità mitjà) comparteixen bona part de les seues característiques, malgrat que l'orientació ibèrica de Catalunya a partir del segle XIII i la seua posterior espanyolització lèxica, així com les diferències culturals i polítiques que se'n deriven, n'hagin alterat parcialment llur estatus lingüístic primitiu.

El català, oposat al llenguadocià, presenta una certa originalitat lèxica (inferior, però, a la del gascó). Hi ha també diferències tonals i d'articulació, però les principals divergències són dins l'àmbit de la fonètica, especialment la diacrònica.

CATALÀ	OCITÀ
/u/ del llatí v. conservada (en rossellonès, alguns préstecs: [de'βyt], [sy'perβe]; capcinès [œ]: [tœ], [foem]).	/u/ del llatí v. > /y/: /ty/, /fym/ (en algun parlar molt localitzat, [œ], com en capcinès).
Oposició entre /o/ i /ɔ/ (tret del rossellonès, nord-central i matarranyí occ.): os - ós.	Absència d'oposició entre [o] i [ɔ]: com en rossellonès, /o/ del llatí v. > /u/ (/du'lu/, /flu/).
Ē i Ō davant iod o vau no diftonguen, esdevenen /i/ , /u/ respectivament: llit, ull, bou, foc.	Ē i Ō diftonguen davant iod o vau (com en aragonès): lieit, ueh, buòu, fuòc.
Diverses solucions -A final ([a], [ə], [ɛ]...).	-A habitualment [o] (però no en provençal ni en aranès).
Cultismes proparoxítons: pàgina (però no en rossellonès).	Absència de proparoxítons (com en català molt vulgar).
Monoftongació de AU (>/ɔ/): col, cosa.	Conservació de AU: caul, causa.
Monoftongació AI, ACT > /ɛj/ > /ej/ > /e/: fet, llet.	Conservació del diftong AI (però no en gascó): fait, lait.
Caiguda de -/z/- davant d'accent: poal, raó, deia.	Conservació de -/z/-: posal, rason, disiá.
-D final llatina (abans -D-) esdevé -/w/: PEDE, SEDET, CREDIT > peu, seu, creu.	Altres tractaments de -D final: pè, sei, crei.
-/tz/ > -/w/: pou, veu, canteu (< cantau).	Conservació de -/tz/: potz, votz, cantatz.
Palatalització de -LL-, -NN-: bella, canya (dial. cana).	Reducció de -LL-, -NN-: bèla (ross.), cana (rib. i pall.).
Palatalització de L-: lluna, llei.	Manteniment de L-: luna, lei.
Manteniment de [w] en kw, gw (però el cat. or. tendeix a perdre-(a): quatre, guardar).	Pèrdua de [w] en kw, gw: quatre ['katre], guardar (però conservació en gascó).
Caiguda de -MB-, -ND-: coma, bena.	Conservació (però no en gascó) de -MB-, -ND-: comba, benda.

EL CATALÀ OCCIDENTAL

Malgrat les reticències populars de vella escola, basades en el trinomi català-valencià-mallorquí, sembla un fet universalment acceptat (si més no des del punt de vista científic, o més exactament de la filologia romànica) que el català presenta dos grans dialectes o varietats o blocs dialectals principals: oriental i occidental. De fet, és evident que les diferències d'ordre fonètic i fonològic que separen un català de Llevant i del nord d'un altre de Ponent i del sud són les més constatables en la consciència dels parlants. Així, a Lleida, hom tendeix a identificar una persona de qualsevol comarca oriental, ja siga de Reus, Sabadell o Ripoll, per posar un exemple, com "de Barcelona"; mentre que recíprocament a Barcelona s'identifica una persona d'Esterrí, Fraga, Amposta o fins i tot Alcoi com "lleidatà" i, moltes vegades, "valencià". "Els uns parlen amb l'e i els altres amb la a", diu l'expressió popular. I tenim constància que hi ha consciència d'això fins i tot als pobles limítrofs entre les dues àrees.

Comencem per precisar, doncs, com és aqueixa àrea d'estudi: l'àrea dialectal occidental o nord-occidental. En principi, cal aclarir que aquesta és una denominació pròpia de la geolingüística, feta a partir de la descripció d'una sèrie de característiques lingüístiques compartides, allò que denominariem un diasistema. Però si partim de la regionalització o compartimentació del territori de llengua catalana, caldrà buscar altres particularitats definitòries diferents de les diguem-ne estrictament dialectals. De fet, les terres de parla catalana nord-occidental presenten històricament una complexitat sociocultural i política notòria. Açò explicaria que la percepció del fet lingüístic català haja estat molt diferent segons les comarques, amb una gradació en l'actitud positiva col·lectiva cap al "nou ordre" lingüístic que va representar la codificació del català modern. I també explicaria, en conseqüència, el diferent grau de "fredor" (o d'"entusiasme") en l'acceptació de les noves propostes normalitzadores. Açò ens porta a la descripció, per oposició als "dialectes" o "subdialectes" en sentit geolingüístic, de les "regions" sociolingüístiques (tal vegada comunitats de parla), definides en funció de les actituds dels seus parlants: les pròpiament anomenades *terres de Ponent* (o terres planes de la regió de Lleida), la regió de l'Alt Pirineu, les terres de l'Ebre i la Franja d'Aragó.

Des del punt de vista estrictament dialectal, no obstant això, la situació és diferent. La classificació del català occidental que avui per avui ha fet més fortuna és la de Joan Veny: nord-occidental (ribagorçà, pallarès i tortosí) i valencià (septentrional, *apitxat* i meridional). Prenent-la com a base, s'hi pot fer modificacions. Si n'excloem el grup valencià (no hi ha motiu, en dialectologia estricta, per a no anomenar-lo sud-occidental), ens queda el grup nord-occidental amb el ribagorçà, el pallarès i el tortosí. Doncs bé: això pot voler dir que tot allò que no és pallarès, ribagorçà o tortosí és nord-occidental per excel·lència, cosa poc convincent. Una possible proposta, a canvi, seria la inclusió del terme *lleidatà*, per mala premsa que tinga —a Catalunya hi ha molta reticència cap a les denominacions provincials—; ja que aquesta classificació utilitza gentilicis històrics (cfr. "valencià"). I és fins a cert punt lògic, perquè si no ens podríem trobar amb coses com "nord-occidental meridional" o "sud-occidental septentrional"... D'altra banda, no hi hauria cap inconvenient a reunir en un mateix grup ribagorçà i pallarès, ja que històricament estan molt emparentats, no tenen fronteres clares entre ells i són susceptibles de ser descrits diasistemàticament. Podríem, per a acabar de lligar caps, fer subgrups a banda per als parlars molt més específics del Mesquí, el Guadalop i el Bergants, a Terol (La Codonyera, Aiguaviva, etc., que no pas els de la part central i més poblada del Matarranya), difícilment classificables com a tortosins, i per a les parles de transició de la Ribagorça (ribera de l'Isàvena), a pesar de la seua migrada demogràfica i la seua poca vitalitat: mentre hi reste un sol parlant de la varietat local les haurem de tenir en consideració.

Vegem ara quins són els motius de la discriminació entre català oriental i occidental. Des d'un punt de vista sincrònic, la divisió és ben clara i coneguda. El dialecte oriental ha reduït el seu vocalisme àton, tant en la vessant anterior com en la posterior. Açò vol dir que les *ee* i les *aa* en síl·laba sense accent es confonen en un so intermedi, l'anomenada vocal neutra ([ə]). Igualment les *oo* i les *uu*, neutralitzades a favor de la segona. El vocalisme tònic (o de síl·laba accentuada) és generalment coincident, amb excepció de les *ee* procedents d'E tancada del llatí vulgar. Així *céba*, *cadéna*, *fillét* o bé *cèba*, *cadèna*, *fillèt*. Encara així, una important zona de l'àrea lleidatana —sud de les Garrigues, la Segarra i part de l'Urgell— funciona amb *è*. Quant a les consonants, trobem en occidental les pronunciacions *pantxa*, *txintxa*, *caixa*, *coix*, *palla*, *ull*; mentre que en oriental predominen, encara que no amb

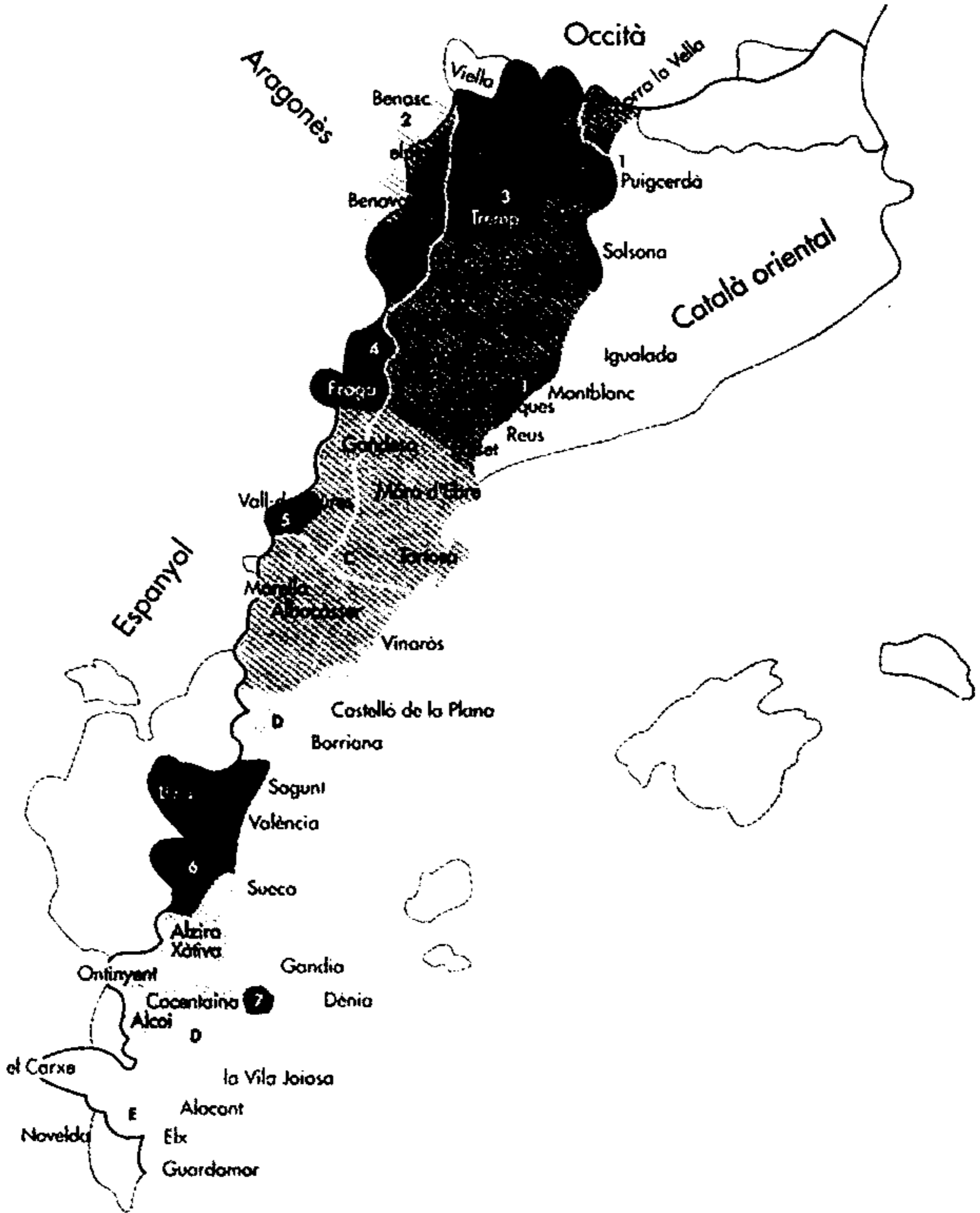
exclusivitat (i no pertoca de detallar ací la complexa distribució geogràfica i social d'aquests fenòmens), *panxa*, *xinxà*, *ca(i)xa*, *paia*, *ui*. En el camp morfològic predominen en occidental els plurals del tipus *hòmens*, *jóvens* (*homes*, *joves*, en oriental) i les formes dels verbs incoatius de la tercera conjugació com (*servixes* per *serveixes*). Altres característiques que a vegades han sigut considerades específiques d'un o un altre dialecte no es presenten d'una manera tan monolítica com s'havia pensat. El mateix val per a les particularitats sintàctiques i lèxiques, amb les quals segurament seria més fàcil aplicar la divisió alternativa de Joan Veny en dialectes innovadors i conservadors.

Segons aquesta, tots els parlars pallaresos i ribagorçans, adscrits dialectalment al català nord-occidental, per la seua situació geogràficament extrema dins de l'àrea de l'idioma, presenten un alt grau de conservadorisme que les fa coincidir amb les altres àrees dialectals laterals (l'Alguer, Balears, Catalunya Nord, País Valencià, Pallars, Alt Urgell...). Aquesta diferenciació respecte de les àrees centrals la comprovem fàcilment en la conservació de determinats tipus lèxics (*espill*, *despús-demà*, *romer*, *timó*, *pigota*, *bes*, *eixir...*) per oposició a les innovacions irradiades des de l'àrea de Barcelona (*mirall*, *demà passat*, *romaní*, *farigola*, *verola*, *pitet*, *sortir...*).

Anàlogament a les altres zones extremoccidentals (especialment al centre i sud del País Valencià) la proximitat física i la interposició funcional del castellà ha provocat en la zona d'administració aragonesa de la Ribagorça un procés d'interferència lèxica d'aquesta llengua que es fa especialment obvi en la presència de castellanismes desconeguts als altres territoris de llengua catalana, si bé l'aïllament característic de les comunitats rurals i muntanyeses ha propiciat paral·lelament, especialment en el Pallars Sobirà, la conservació de formes genuïnes inusuals en el català col·loquial modern.

Cal tenir present que aquests parlars se situen en una regió —la pirinenca— que es caracteritza per una important diversitat lingüística localitzada en un territori de dimensions més aviat petites per a la seua complexitat. Són llengües pròpies del Pirineu el català (rossellonès, central i occidental), l'occità (llenguadocià i gascó), l'aragonès en totes les seues varietats geogràfiques actuals i el basc exactament en les mateixes condicions. Doncs bé: aquest, diguem-ne, encreuament lingüístic, potser el més important del sud-oest d'Europa, s'ha caracteritzat per una sèrie de mals endèmics que han provocat

El català occidental

- A** Àrea ribagorçanopallaresa
- B** Àrea lleidatana
- C** Àrea tortosina i valenciana septentrional
- D** Àrea valenciana central
- E** Àrea valenciana meridional

- 1** "Xipelles" i altres parlars de transició or./occ.
- 2** Benasquès i altres parlars híbrids, catalans i aragonesos
- 3** Transició entre pallarès i lleidatà
- 4** Transició entre ribagorçà i lleidatà
- 5** Parlars específics matarranyins
- 6** València "apitxat"
- 7** "Mallorquí" de Tàrbena i la Vall de Gallinera

el seu progressiu abandonó, fins a convertir-lo en un gran erm on el castellà i el francès van adquirint carta de naturalesa des de la seua condició d'estrany. Actualment, la desaparició de l'occità i de l'aragonès, si no s'hi posa remei, és qüestió d'unes poques generacions. I si no invertim la tendència, després li tocarà el torn al basc, i finalment al català. Els estats sobirans (excepte Andorra, i sense comptar les iniciatives de les comunitats autònomes espanyoles) ni tan sols s'han plantejat una conservació museística d'aquest vastíssim patrimoni; alguna cosa així com una reserva, on els parlants de les llengües autòctones estiguessen subvencionats (solució "a la irlandesa").

Pel que fa referència al sud, la divisió entre nord-occidental i valencià (o sud-occidental, o català meridional) pot semblar arbitrària, com a mínim des del punt de vista estrictament lingüísticodialectal. De fet, ambdues parles no compleixen el requisit imprescindible per a ser considerades dialectes (o subdialectes) diferents: no tenen una frontera clarament marcada, ni tan sols una àrea de transició mínimament definida. Denominacions com *tortosí* o *valencià septentrional* corresponen a un criteri més geogrficoadministratiu que no pas dialectològic; tant és així que ben bé no se sap fins on arriba un i on comença l'altre. El tortosí no és ni més menys que valencià ultraseptentrional o, si així es vol, el valencià septentrional és tortosí meridional. Hi ha límits precisos de fets lingüístics molt concrets, allò que coneixem amb el nom d'isoglosses, però no podem constatar-hi una frontera dialectal clara i neta. Per això és poc convincent la divisió tradicional entre els dos subdialectes. Siga com siga, hi ha una continuïtat regular, sense estridències, que s'estén des de les valls d'Andorra a Guardamar, a Alacant, trencada tan sols per dues àrees que podríem considerar com a *illes lingüístiques*: la ribagorçanopallaresa, en l'extrem nord-oest, i la corresponent al denominat valencià *apitxat*, al centre del País Valencià.

Respecte a la primera, tal com hem vist abans, més que com dos subdialectes (pallarès i ribagorçà), és millor considerar-la com un únic *continuum* dialectal, ja que ambdues parles comparteixen bona part de les seues característiques específiques definitòries. Al cap i a la fi i en resum, el català occidental conforma un únic diasistema caracteritzat per contrast amb l'altre gran dialecte (l'oriental), amb una justificació històrica que no convé detallar o debatre ací.

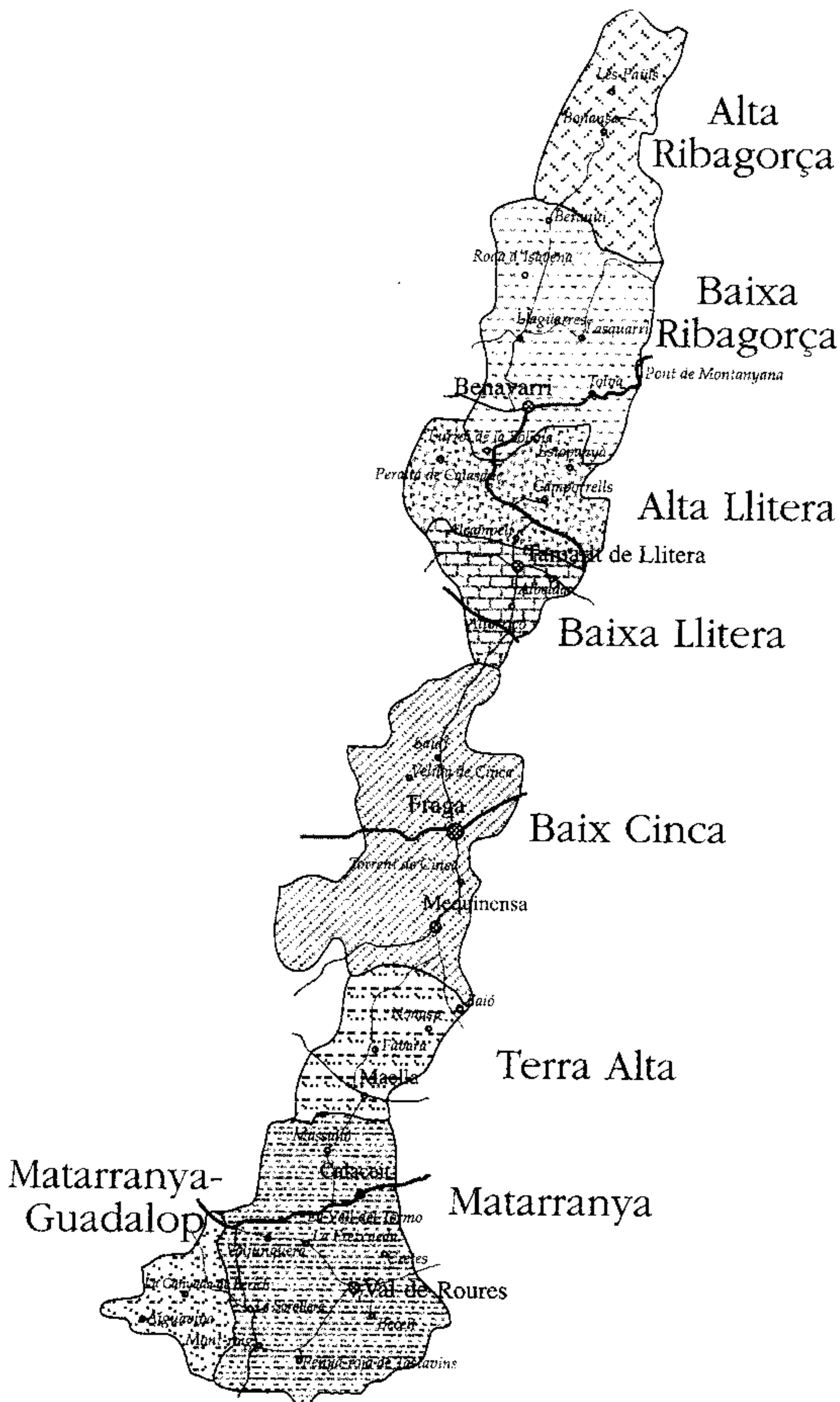
I així i tot alguna cosa falla. Justament el fet que tradicionalment hàgem discriminat el català nord-occidental del valencià ja és un fet per ell prou significatiu. I és que potser no és gaire agosarat afirmar que els parlants occidentals d'administració catalana viuen —i veuen— el fet lingüístic autòcton de manera sensiblement diferent dels companys de dialecte d'administració valenciana. I açò a pesar de les tendències igualadores de l'evolució cultural, que van en la mateixa direcció a tot el món occidental. Ara sí que hem tancat el cercle i hem arribat a allò que tots sabem i que, sovint, oblidem: la incidència dels condicionants externs sobre el fet lingüístic. És evident que ni tots els dialectes tenen la mateixa consideració social, ni tots els parlants dels diversos idiomes s'enfronten d'igual manera davant la pròpia realitat dialectal, ni tots els usuaris d'un mateix dialecte entenen de la mateixa manera les connexions del seu amb els altres dialectes de la mateixa llengua. Així, no sembla que, en general, interprete de la mateixa manera la relació amb la seua pròpia llengua un parlant del valencià (valencià→català) que un parlant de l'andalús (andalús→espanyol) o del való (való→francès). Tota aquesta diguem-ne "relació impúdica" a tres bandes *català/català nord-occidental/valencià* configura una dinàmica perversa que, a més, i en molts aspectes, arrossega els parlants aragonesos del català. Segons açò, doncs, definiríem el català nord-occidental com a "català occidental parlat en terres d'administració catalana i, per extensió, aragonesa" i el valencià com a "català occidental parlat en terres d'administració valenciana". Evidentment, i una vegada més, aquestes són definicions extralingüístiques.

ELS PARLARS CATALANS D'ARAGÓ

Extrapolats del context del català occidental, els parlars de la Franja no presenten trets excessivament unitaris o diasistemàtics i, com ja s'ha dit abans, s'adscriuen dialectalment al català occidental. S'hi coneix clarament l'existència de tres zones diferenciades, tal com reflecteix l'esquema adjunt.

La primera zona correspon a les terres de la Ribagorça i la Llitera i el seu parlar —que presenta en el lèxic coincidències diasistemàtiques amb el veí Pallars— és de tipus *ribagorçà*. En certa forma, és l'àrea lèxica més caracteritzada de tot el català continental. L'adstrat aragonès i occità, el substrat prerromà i el seu accentuat arcaisme, fruit dels condicionaments ambientals i culturals propis de la muntanya, li confereixen la seua peculiar fesomia que es perllonga en direcció sud fins la plana de la Llitera, fet

Comarques a les quals pertanyen els pobles de la Franja*

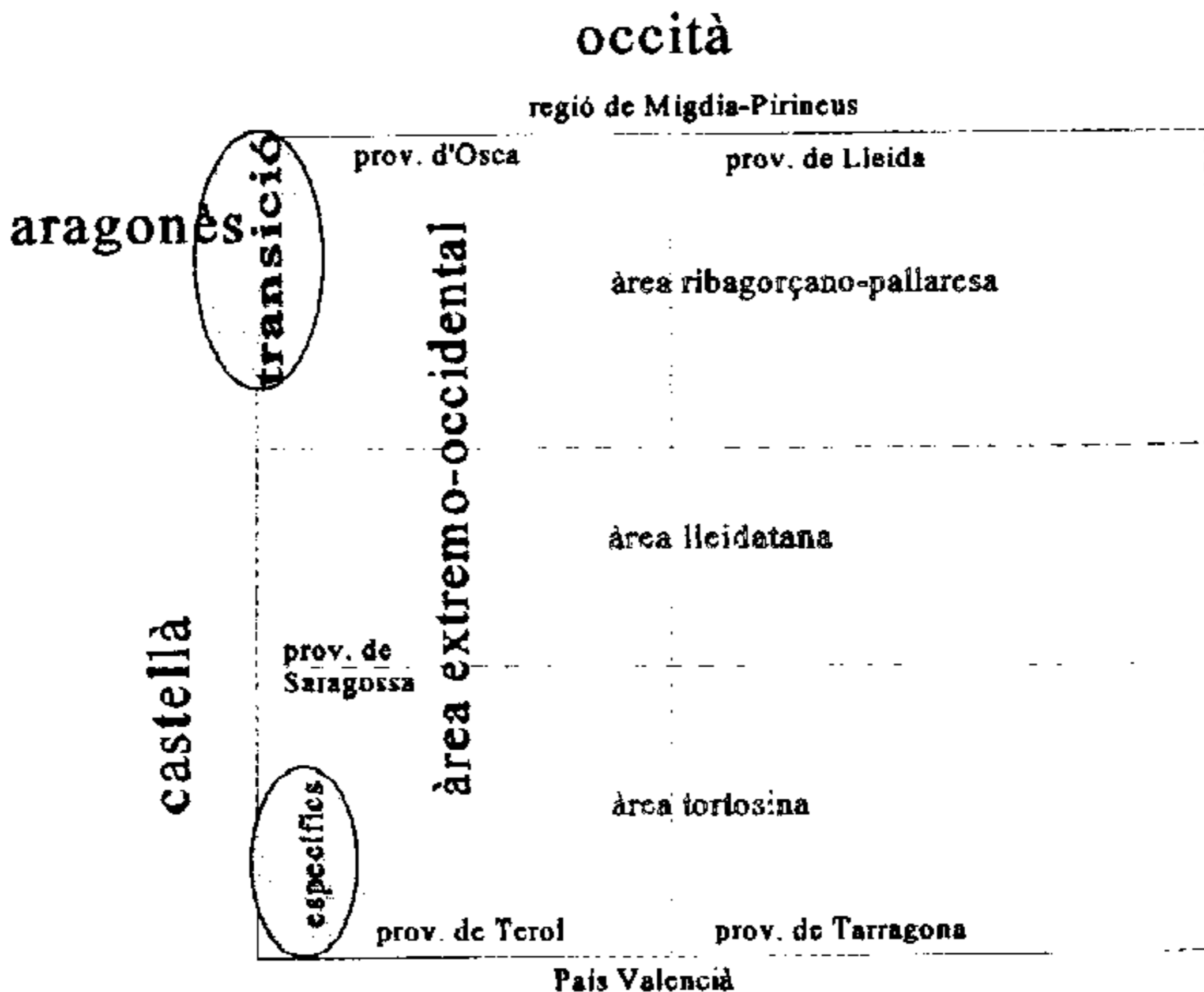
* Font: ESPLUGA, CAPDEVILA, *Franja...*, p. 21 (per veure les localitats catalanoparlants d'Aragó).

segurament produït per factors de repoblament i de relacions econòmiques. La baixa vall de l'Isàvena, juntament amb algunes poblacions més meridionals (fins al límit de Sant Esteve de Llitera) constitueixen una de les darreres "zones híbrides" o de transició conservades del sud d'Europa. La seua especificitat, a cavall entre l'aragonès i el català, obliga a fer-ne una descripció lingüística singularitzada.

La zona central (Baix Cinca, Ribera de l'Ebre i, fins a cert punt, la baixa vall del Matarranya) és la que presenta menys solucions originals. El conjunt del seu lèxic és a menys distància de les solucions generals a la resta del domini lingüístic i els seus parlars poden ser agrupats sota l'etiqueta de *lleidatà*. Especialment al Baix Cinca, l'anivellament amb els parlars més urbans del pla de Lleida és més intens que a d'altres indrets.

Finalment, la zona sud de la Franja presenta ja trets de transició cap al català meridional (*valencià*) i per això s'agrupa habitualment amb el *tortosí* o fins i tot amb el *valencià septentrional* (subdialectes aquests sense solució de continuïtat). A la part més ponentina, però, allunyada dels centres

Àrees dialectals del català d'Aragó

d'innovació lingüística, hi trobem formes força particulars que ens remetent tot sovint al català preliterari.

EL RIBAGORÇÀ

La Ribagorça (amb la seua prolongació humana cap a la terra plana del Sud, que és la Llitera) és, lingüísticament parlant, la zona a cavall entre Aragó i Catalunya on el feix d'isoglosses (línies imaginàries que separen els fenòmens lingüístics o dialectals) que s'obre des de la divisòria Binèfar (castellà)/Tamarit (català) cap al Nord i fins a la cresta pirinenca constitueix una faixa fronterera on els traços catalans es confonen sovint amb els aragonesos, ajustant una zona que podríem considerar com l'autèntica transició entre els dialectes llatins iberoromànics (castellans i aragonesos) i els de base més clarament gal·loromànica (gascons i catalans), predominant aquells a la ribera del riu Éssera i aquests en ambdues vores del Noguera Ribagorçana. Al mig, la baixa conca de l'Isàvena, al costat d'una petita zona més meridional (alta Llitera occidental) constitueix l'autèntic nexa o transició entre els dos grans grups lingüístics de la Romània occidental, amb unes característiques més o menys híbrides que canvien de poble en poble.

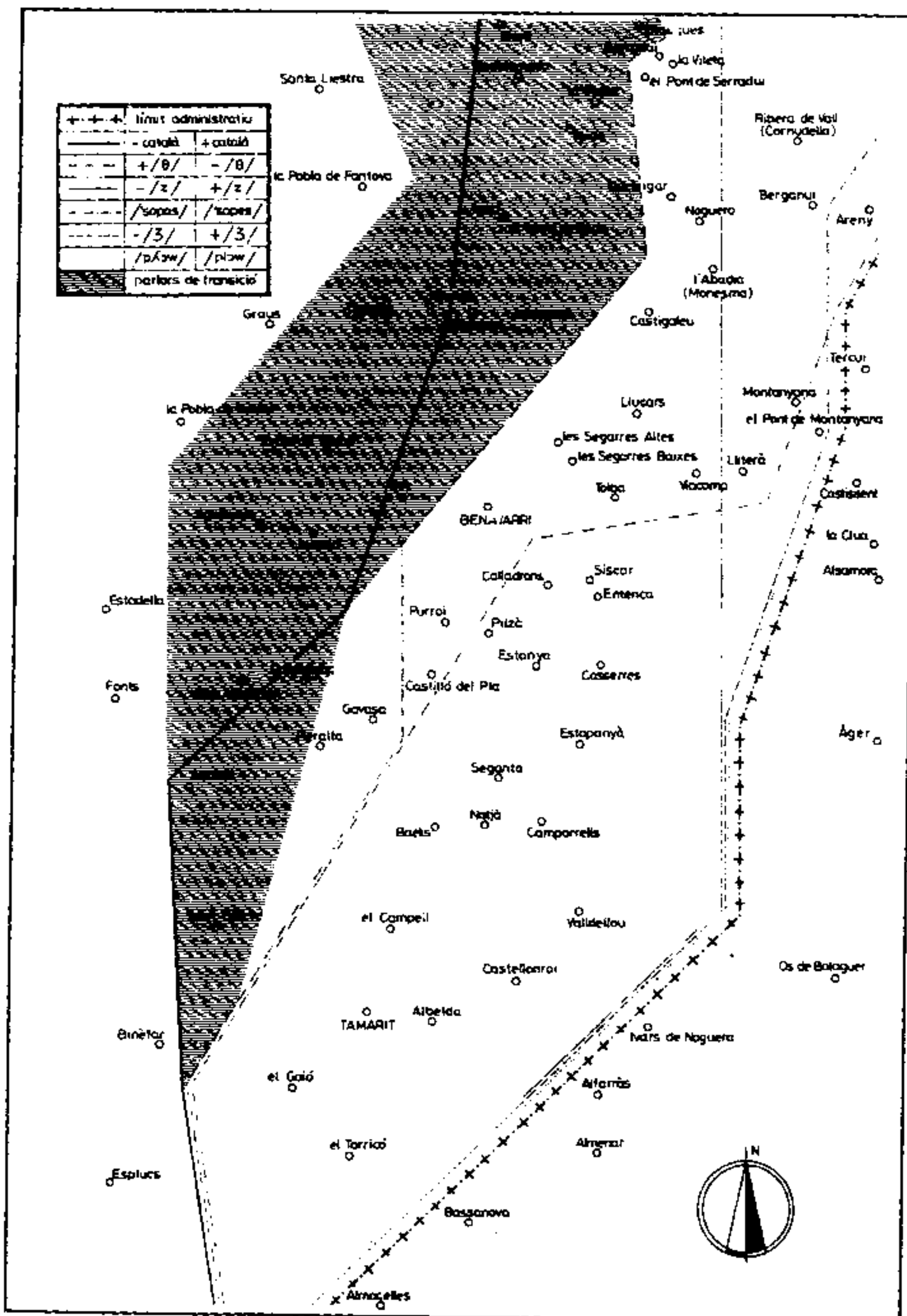
Pel que fa al ribagorçà més general i estès, comparteix bàsicament les principals característiques del català occidental i en presenta, a més, algunes de pròpies. Així:

- Si bé la norma escrita segueix el català central per a l'accentuació de la e tònica procedent de Ē i Ĩ llatines, el català occidental pronuncia, tanmateix: *francès* franc[é]s, *vostè* vost[é]...
- La e tònica procedent del diftong. Al llatí o romànic es pronuncia oberta en alguns indrets, principalment a la Baixa Ribagorça i a la Llitera: prim[ɛ]r, figu[ɛ]ra, f[ɛ]r, f[ɛj]t, ll[ɛj]t...
- També es pronuncia oberta en alguns llocs, principalment a l'Alta Ribagorça, la e tònica procedent de la Ě llatina: f[ɛ]sta, p[ɛ]dra, Ll[ɛ]jida...
- La -a final àtona s'articula de maneres molt diverses, sovint locals: terr[a] (més general), terr[ɑ], terr[ɛ]...
- Els parlars nord-occidentals solen tancar la e àtona en contextos palatals: m[i]njar, g[i]ner, perx[i], d[i]xar... També hi ha la tendència a fer-ho en posició final: pint[i], cà[n]im...

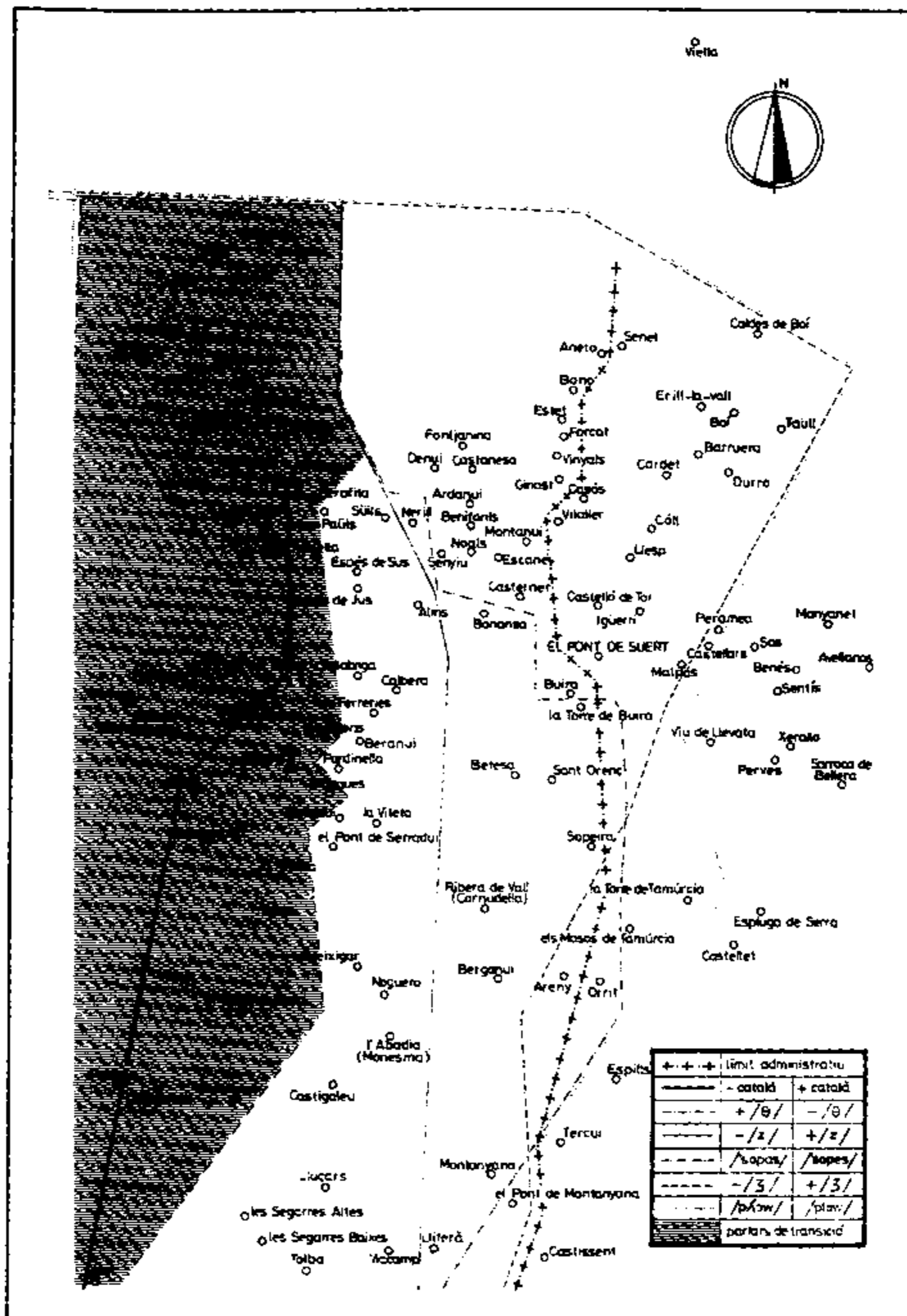
- La e- inicial travada sol obrir-se en a-: [a]scoltar, [a]lliviar...
- La o- inicial àtona diftonga a molts indrets: [aw]liva, [aw]lor, [aw]fegar-se...
- La o pretònica, especialment en contextos palatals, sol tancar-se: c[u]sí, c[u]xí, b[u]tifarra, v[u]stè...
- En alguns pobles de la Ribagorça es pronuncia el segment final àton -es amb a: l[a]s cas[a]s, din[a]s...
- A la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca (fins a Torrent de Cinca) es palatalitza la l agrupada: p[ʎ]oure, c[ʎ]au, f[ʎ]ama, b[ʎ]at...
- A moltes localitats ribagorçanes i a totes les lliteranes es pronuncien sordes les alveolars sonores: ca[s]a, do[ts]e; i a gairebé tot el territori (excepte a una part de la Terreta d'Areny) les prepalatals: lle[tʃ]ir, forma[tʃ]e...
- A la Ribagorça i la Llitera -l-, -dl-, -bl- i -gl- llatines s'han mantingut com a [j] o han caigut: ma[j]or, pu[j]ar, ro[j], ma[j], passe[∅]ar...
- En alguns indrets extremoccidentals ribagorçans i lliterans existeix el fonema interdental [θ]: a[θ]ò, [θ]inquanta, ca[θ]ola...
- En alguns castellanismes, s'usa la [χ] castellana: lu[χ]o, ma[χ]o, [χ]àrcia...
- Es pronuncia amb e, segons el model occidental, genoll, fenoll, teixó, restoll, terró, xafegó, renyó, redó, seroll...
- A molts llocs encara es conserva la forma clàssica sense *d* adventícia en el context de consonant agrupada amb *r*: *tenre, venre, cenra, divenres*...
- En algun cas, la -NN- llatina no es palatalitza: cana, escanar, cabana, bana...
- Se sol conservar, com en català clàssic, els tres graus de distanciament: ací, *astí*, allí; açò, això, allò; est(o), eix(o), aquell (o *aguest, agueix, aguell*)...
- Els imperfets segueixen el model anava / *voleva* (o *voliva*) / *dormiva*
- Els verbs de la tercera conjugació incoatiu prenen l'increment -ix (patix o *patís*) i -isc- (patisca)
- Es distingeix perfectament "per" de "per a" (*pa* o *pra*)
- "Jo" substitueix "mi"

- No se sol fer concordança en casos com "les ha trobat" o bé "s'hi construirà moltes cases"
- Hi ha un lèxic específic, amb esporàdiques influències castellanes, aragoneses i occitanes; però sovint força arcaïtzant, que remet als altres dialectes perifèrics i al català medieval: aixaugar, amortar, ansera, (a)babol, canuda, eixir, envasador, esbelegar, guaire, llenat, maití, piar, pulça, sallagó, torterol...

Distribució de les principals característiques ribagorçanes 1

Distribució de les principals característiques ribagorçanes 2

ANÀLISI COMPARADA DELS TRETS DIALECTALS

Primer: hi ha un contínuum dialectal ribagorçanopallarès, sense fronteres dialectals interiors remarcables o, com a mínim, amb una suau transició entre tots dos blocs (ribagorçà i pallarès), susceptible d'èsser descrit com a un diasistema; molt especialment en els camps del lèxic, la morfologia, la sintaxi i en els tan poc estudiats factors tonals. La principal discriminació entre tots dos grups (o potser subgrups), ultra en els factors sociolingüístics (i fins i tot aquests factors incideixen de manera molt desigual en els

diversos parlars ribagorçans), se centra en l'àmbit fonològic, sense que puguem tampoc establir-ne una partió geogràfica clara i definitiva, donada l'enorme dispersió de les fonoisoglosses.

Segon: la frontera —o transició— entre català i aragonès a la Ribagorça constitueix potser la cruïlla lingüística més important de la Romània occidental ja que, en termes absoluts, representa el contacte en el pla diatòpic entre les llengües iberoromàniques (pel que fa al cas, aragonès i espanyol) i les gal·loromàniques¹ (íd., català i occità gascó).

Tercer: si es demostrés, com pareix que queda prou clar a partir del que coneixem fins ara, que els parlars de la ribera de l'Éssera (i alguns altres de més específics i localitzats) no són de filiació majoritàriament catalana (o no compleixen el requisit de + *català*), quedaria demostrat alhora, per eliminació i sempre i quan no els poguéssim adscriure a l'espanyol, que constitueixen el bastió més oriental i, a la vegada, meridional de la llengua aragonesa.

Quart: la peculiar fesomia d'aquests parlars (els – *català* de l'Éssera i els + *català* de l'Isàvena) es deu a la seua pròpia gènesi, i no pas a un procés d'hibridació. La castellanització hi és superficial i recent. En aquest sentit, som davant de parlars de transició, i no pas de parlars híbrids o criolls, malgrat la pressió aclaparadora de la llengua dominant.

Cinquè: tradicionalment, el desenvolupament històric del vocalisme tònic —especialment el resultat romànic de les vocals Ě i Ŏ del llatí clàssic, obertes del llatí vulgar— ha estat el criteri seguit pels dialectòlegs a l'hora de fixar la situació de la frontera lingüística entre aragonès i català a la zona de transició de la Ribagorça.² Al marge de la pertinència o no d'aquest punt de vista, creiem que els fets lingüístics han de ser vistos en conjunt, entre altres coses perquè de vegades les isoglosses no tallen tan nítidament els territoris com apriorísticament podríem imaginar.

1. O occitanoromàniques o, potser més pròpiament, centroromàniques. En última instància ens movem dins un camp sembrat d'eufemismes. En aquest sentit, cal remarcar el paper de "pont" que realitza l'anomenat "feix d'isoglosses" de la Ribagorça entre tots dos subgrups romànics.
2. Així ja a les dues primeres obres importants: GRIERA 1914 i MENÉNDEZ PIDAL 1916. Igualment a tots els treballs posteriors. Una visió diferent del problema es pot trobar a RAFEL 1980, pp. 594-595. El traçat actual de la isoglossa es pot seguir en el mapa.

hi és possiblement antiga i genuïna malgrat les constants excepcions, la de la *Ō*sembla presentar-hi una major resistència. Creiem que el vocalisme tònic de la zona de l'Éssera més oriental, en canvi, fou ja de bon començament un vocalisme de transició entre les aleshores dues llengües en contacte diatòpic (aragonès i català) i que, al llarg dels segles, la vinculació a les terres més occidentals on la presència del castellà deu ser d'altra banda força més antiga,⁶ així com la pressió esborronadora de la llengua oficial, hi han provocat una orientació definitiva –irreversible en les circumstàncies actuals– cap a l'estructura de la llengua de Ponent.

Vuitè: La comparació descriptiva del vocalisme àton de les zones de transició de la Ribagorça i la Llitera no és, en principi, excessivament pertinent a l'hora d'establir-hi la frontera lingüística, ja que espanyol, aragonès i català occidental comparteixen els trets principals en el seu inventari fonemàtic. Fins i tot les freqüents neutralitzacions que s'hi produeixen ([o]-[u], [a]-[e], [e]-[i]) tampoc no són gaire indicatives, ja que hom les documenta també en parlars aragonesos ja no pròpiament de transició.⁷ Tan sols els fets d'harmonia vocàlica que han estat observats en alguns parlars, com el de Sanui ([*t̪er̪e*]), creiem que són només justificables dins la base articulatòria del català, ja que la superior tensió del vocalisme de l'espanyol dificulta aquests tipus de fenòmens assimilatoris.⁸ Des d'un punt de vista històric, l'únic punt realment rellevant és la conservació o caiguda de les vocals finals, generalitzada aquesta en català i aquella en aragonès, amb una casuística que no s'escau de datallar ací. Cal tenir present, però, que a diferència de les diftongacions del vocalisme tònic, la conservació de -O no representa realment un tret "menys català" ja que, de fet, com a

6. A causa de l'existència d'una classe social benestant –els "infançons"– castellanitzada de manera primerenca. Avui l'aragonès, per exemple, de Fonts és reclòs al "ghetto" de la llar, bàsicament entre persones de les generacions més grans; a diferència dels parlars que estudiem, usats, especialment els de la zona més poblada, per la pràctica totalitat de la població.
7. Vid. MOTT 1984, pp. 110-112.
8. Tensió més marcada encara en els parlars aragonesos i castellanoaragonesos, on es produeix un allargament de la vocal final amb entonació ascendent [*t̪jera:ʔ*]. Malgrat això, la tesi de VIUDAS CAMARASA (1976, i treballs que se'n deriven) pretén demostrar la no-catalanitat del parlar de la Llitera (Sant Esteve) precisament a partir d'aquests fets d'harmonia, generals d'altra banda en català occidental.

català la palatalització de L- inicial llatina ([ˈλuna]), per molt que siga compartida per algun parlar aragonès de transició; catalana i aragonesa, però no castellana, la conservació de G^{e,i}- ([tʃerˈma]). El mateix podem dir de la F- ([fe], [feˈriða]...). Els grups palatals [pʎ], [bʎ], [fʎ], [gʎ] i [kʎ] constitueixen un fenomen específic del ribagorçà, compartit tant pels parlars de base catalana com pels de base aragonesa, que no serveix, en conseqüència, com a tret pertinent per a marcar la frontera lingüística.

Dotzè: Tampoc no es pot dir que es diferenciïn català i aragonès pel tractament d'altres grups que allunyen ambdues llengües del castellà, com és el cas dels grups -SSI-, -SCI-, etc., i tots aquells que tenen com a resultat romànic -/ʃ/- . El mateix passa amb el grup geminat -NN- amb doble solució [n] o [ɲ], o el grup -CT- > [jt]. Des d'una òptica diacrònica, qualsevol solució catalana d'aquests grups pot ésser considerada en rigor també aragonesa.

Tretzè: Té, però, molt més interès la vocalització de consonants agrupades romàniques, fenomen que, malgrat que és compartit per parlars aragonesos pròxims al català, és en principi propi d'aquesta darrera llengua. Així, han de ser considerades catalanes solucions com [siwˈla], [ˈtawla], [anewˈla], [ˈtɛwla], [ˈɫawˈra], [ˈkɔwre], [ˈtʃawme]. Igualment oposa català i aragonès el tractament de -ND-: [esˈpona], [reˈðona], [maˈna], [aˈna], etc. En tots aquests casos, totes tres zones van optar històricament per la solució catalana, encara que de vegades aquesta ja és difícil de reconèixer en el sector més occidental.

Catorzè: Les consonants finals ens ofereixen resultats diferents. Si bé a les zones 1 (Noguera Ribagorçana-Benavarri-Llitera) i 2 (baix Isàvena) les solucions són catalanes —malgrat la conservació de vocals finals a la zona 2—, el cert és que a la zona 3 (Éssera) no hi ha grups consonàntics en posició final, almenys en singular. Pel contrari, les consonants simples sí que hi tenen tractament català. Així, a diferència dels veïns parlars aragonesos, a la zona 3 hom articula les oclusives finals ([taˈrɔk], [paˈret]...) i també /m/ o /ʎ.

Quinzè: La morfologia també sembla indicar-nos el mateix camí. Les solucions catalanes són generals en els parlars de la zona 1 i la castellanització només hi és superficial i poc significativa. Les solucions autòctones, d'altra

banda, són d'un caràcter marcadament conservador, que arrenclera aquests parlars ribagorçans amb altres parlars laterals del català. La zona 2 presenta característiques més pròpies del català preliterari que no pas del català actual, i a la zona 3 ja hi és difícil de reconèixer l'element català, si és que aquest realment hi és present. La construcció sintàctica i els usos pronominals, però, semblen ésser-hi encara majoritàriament catalans, especialment en benasquès.

Setzè: El lèxic, però, molt més permeable, presenta una evident castellanització, que augmenta d'est a oest, a les tres zones; però es manté encara prou català a la zona 1 (de vegades fins i tot "molt català"), especialment en aquells camps lèxics poc sensibles a la castellanització. La zona 2 ha d'ésser considerada ja com a híbrida, mentre que a la 3 l'element no català ja és majoritari, encara que per la seua distribució semàntica hom pot arribar fàcilment a la conclusió que aquest estat de coses és bastant modern, encara que absolutament irreversible.

CONCLUSIONS

En resum, amb el parer gairebé unànim de la comunitat científica aragonesa i catalana, creiem que partim d'una situació en la qual el parlar de la zona 1 (alt Isàvena, ribera de la Noguera Ribagorçana i valls adjacents, Baixa Ribagorça o rodalia de Benavarri i la Llitera) era i encara és absolutament català, mentre que a les zones 2 (baix Isàvena i alta Llitera occidental) i 3 (a cavall entre l'Éssera i l'Isàvena), malgrat el predomini de solucions catalanes, ja hi devia haver de bon començament alguns elements aragonesos. Amb el decurs del temps, a causa de la desaparició de l'aragonès, de la presència cada vegada més abassegadora del castellà i també a causa de la desconexió progressiva i cada vegada més pregona d'estes terres de l'àrea d'influència lleidatana, les coses han anat canviant. Considerem que avui la zona 1 utilitza una variant ribagorçana plenament identificable com a catalana que, malgrat alguns fets dialectals que la separen un xic de les formes més comunes d'eixa llengua, no pot ni tan sols considerar-se com a un parlar de transició, ja que pràcticament cap dels seus elements històrics és castellà o aragonès, malgrat la forta castellanització del lèxic.

La zona 2 presenta en l'actualitat trets híbrids o de transició, autòctons, minimitzats per la forta pressió actual de la llengua dominant, a causa, ultra els factors sociològics comuns a d'altres territoris, de la dependència comar-

cal absoluta de les veïnes viles aragoneses (de parla castellana) com Graus, Binèfar, Montsó o Barbastre.

La zona 3, que segurament havia tingut un estatus lingüístic similar al de la zona 2, avui ja ha de ser considerada com a no catalana. D'altra banda, l'evolució actual de la població fa preveure un futur poc afalagador per a alguns dels darrers parlars híbrids de la Romània occidental.

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

- ALCOVER, A. M.: *La conjugació i qualque cosa més del dialecte de Tamarit de la Llitera*, BDLLC, XII, 1921, 26-30.
- ARNAL PURROY, María Luisa: *El Habla de la Baja Ribagorza occidental: aspectos fónicos y gramaticales*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1998.
- BARRULL, A., SISTAC, R. (1992): «Fronteres polítiques i dialectals a la Terreta (Ribagorça)». A: DD.AA., 3, *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Lingüística Social*. Palma de Mallorca: Universitat de les Illes Balears, 51-62. També reproduït a (1987): *Collegats* 1, 87-98.
- COROMINES, Joan: "El català, llengua de la Ribagorça", *Les terres de Lleida en la geografia, en l'economia i en la cultura catalanes*, Barcelona, 1971.
- FRANCINO, Glòria: "Variacions lingüístiques: Sopeira", *Segon Congrés de la Llengua catalana. Lingüística social*, 1992, 141-146.
- FERRAZ Y CASTÁN, Vicente: *Vocabulario del dialecto que se habla en la Alta Ribagorza*, Madrid: Tipografía de Archivos, 1934.
- GIRALT LATORRE, Javier: *Aspectos gramaticales de las hablas de la Litera, Huesca*. Zaragoza: Institución «Fernando el Católico», 1998.
- *Els Zoònims a la comarca de La Llitera, estudi geolingüístic*. Treball de recerca. Universitat Autònoma de Barcelona, Facultat de Lletres, 2002.
- HAENSCH LOUVAIN, Günther: *Algunos caracteres de las hablas fronterizas catalanoara-gonesas del Pirineo (Alta Ribagorza): contribución al estudio del problema de los dialectos de transición*, Centre international de dialectologie générale, 1962.
- *Els parlars catalans d'Areny i de la Ribera de Cornudella*. "Miscel·lània Aramon i Serra", II, Barcelona, 1980, 219-229.
- *Las Hablas de la Alta Ribagorza: Pirineo aragonés*, Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 1960.
- NAVARRO, A.: *El català a la Ribagorça*, I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, 222-231.
- OLIVA, V.: *Documents sobre el català parlat a Sopeira (Aragó)*. I Congrés Internacional de Llengua Catalana, 421-435.
- QUINTANA, A., ALCOVER, C.: "Xandra, un basquisme ribagorçà", *Estudis oferts a A. M. Badia*, 2, 1995, 175-181.
- SARDIHANDY, J.: *El català del Pirineu a la ralla d'Aragó*, I Congrés Internacional de la Llengua Catalana, 331-334.
- SISTAC I VICÉN, Ramon: *El Ribagorçà a l'alta Llitera: els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1993.
- "Els parlars de Ponent". *Ilerda. Humanitats XLVIII* (segona època). Lleida, 1990.
- TORT, J.: "Notes sobre la Terreta i l'antic terme de Sapeira". *Collegats* 5, 1992, 445-468.
- VIUDAS CAMARASA, A.: *El habla y la cultura populares en la Litera (Huesca)*. *Léxico agrícola*, Lleida, 1980.